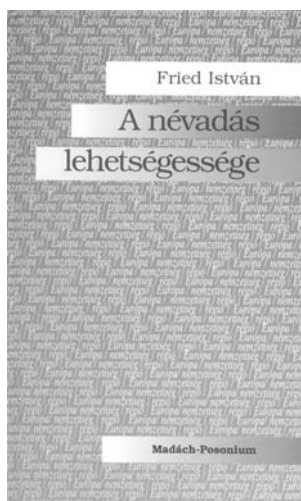

Fried István: A névadás lehetőségessége

NEMZETISÉG, RÉGIÓ, EURÓPA

Madách-Posonium Kiadó
Pozsony, 2004
165 oldal

A nyolc tanulmányt egységbe foglaló könyv az ugyancsak tanulmányértékű előszóban a nemzetiség, a régió és Európa fogalmi rendszer(ei)t Európa-fogalomba ötvözendőnek mondja, amely olyan egységet hoz létre, amelyben a „regionális gondolkodás nem fullad bele a kicsinyességbe, a provincialitásba, ahol a periféria nem a gőgös elzárkózás terepe, ahol a nemzetiségek (nyelvileg, kulturálisan stb.) sem a merev elkülönülés, sem a védekező-ellenálló szerepre kényszerültség elkötelezettjei, ahol a (számbeli) többség is »vallja« a pluralitás előnyeit, a többnyelvűség akarását, ahol az etnikai, a nyelvi sokszínűség, sokrétűség helyenként már érzékelhető, helyenként még csak képzelt (vagy megtervezett? van ilyen?) előnyei beépülnek az alkotmányokba... Mindez egyben a megsokszorozódó személyiség-identitások kialakulásában lehet érdekelt, miáltal a »nemzeti« elkötelezettség nem kevesebb lesz, hanem több [...]» (9). Ez a „Ha majd a bőség kosarából / Mindenki egyaránt vehet [...]» fajtájú emelkedett hangnemű és gondolkodásmódú vágyakozás hatja át Fried István jelen munkáját (és nem csupán ezt).

Fried két, az összehasonlító irodalomtudományban problematikus kérdés boncolgatásával foglalkozik: a nemzeti kisebbségek irodalmainak helye az irodalomközi folyamatban, valamint az egyes régiók irodalomközi együttesének státusa az európai (nyelvű) irodalmak együttesében; s ezekre, mint mondja, nincs eléggé határozott válasz. A kötetben lévő esettanulmányok a nemzetiség, a régió és Európa kulturális össze- és átszövődéseinek bemutatásai abból a célból, hogy ezen összeszövődések meglátszódjának, tudatosuljanak, megmaradjanak: „az egység sokfélesége” alakuljon ki a sokféleség egységéből (15). A nemzetiség, a régió és Európa fogalmai igényelnék azt a nevet, amely „közös nyelvi formulává, koinévé válhatna” (17). A *névadás lehetőségessége* című első tanulmány (18–34) a Monarchia-szöveg fogalmának bevezetésével (is) utal minderre. Ami csak kulturális emlékeztetővé vált vagy válhatott, tehát nemcsak a szépirodalmi vagy publicisztikus alakulatokat, az egész Osztrák–Magyar Monarchiát átható érzést, gondolatiságot, hasonló beidegződéseket, gesztusokat, a mentalitás hasonlóságát, és az efféle tényezők hagyományozódását jelzi, jelenti e fogalom. Krúdy Gyula Szindbádjának otthonossága (Lembergben, Fiumében, vagy észak-magyarországi városkákban) eredhetett ebből. Töprengeni lehet, hogy mindez „közép-európai” sajátság-e, ám bizonyára nem kelet-európai. Fried a problémakörrel korábban is behatóan foglalkozott *A közép-európai szöveg univerzum* című köny-

vében (Budapest, 2002, 17), s korábban is, például a *Kelet- és Közép-Európa között* című kötetében (Budapest, 1986).

A *Szlovákok Pest-Budán a 19. században* című fejezet (35–50) a század közepén mintegy ötezres lélekszámú szlovák lakosság (számosan napszámosok) életét vázolja, illetőleg az egyetemen szláv katedra fölállítását kezdeményező Ján Kollár működésének egyes részleteit. Pesten és Budán, Budapesten fejlődhetett a szlovákok tudata, a szlovák kultúra, s ez a szlovák történelemben sem hanyagolható el. A szlovák kulturális törekvéseknek a reformkori magyar szellem teret engedett. 1839-ben a tizenhat éves Madách Imre édesanyját arról tájékoztatja, hogy a „régí posta-útszában” (ma is ez a neve a belvárosi Budapestben) „tót teátrum” nyílt, amelynek legközelebbi előadását meg kívánja tekinteni. A Madách-kutatást most Fried István gazdagítja azzal, hogy miféle, a lapok által meghirdetett előadásra készült a gyermekifjú Madách, ugyanis Fried a korabeli sajtóból megállapítja, hogy Spollarinarius von Maltitznak Zolky, az öreg diák című darabját játszották. Két évtized múltán Madách szlovákul szólal meg mint képviselőjelölt – a nemzetiségi jogigényeket nyilvánvalóan magáévá téve s nyilván nem felejtve fiatalkori élményét sem.

Ján Kollár és a magyar irodalom (51–68) a következő rész témája. Kollár és Kisfaludy Sándor a kelet-közép-európai kései petrarkizmus történetébe sorolódik Fried értékelésében a Slávy dcera (= A szlávok 'dicsőség' lánya) és a Himfy szerelmei – Kisfaludy nemzeti attitűddel, Kollár egyetemes(ebb) „szlávok” gondolattal. Emellett a közösség által használatos szókincsben, frazeológiában, nyelvi elgondolásban is különböznek, amit a tanulmány szerző néhány szöveghely elemzésével is igazol. – Az eddigi kutatás figyelmén kívül maradt, hogy Arany János is, Kollár is megírja (Kallimachustól merítve) az egri lány történetét; Arany balladát írt róla, Kollárnak egyik szonettjében bukkan föl. A két szerző történelemfölfogása természetesen más és más.

Foglalkozik Fried a Kollár által is, Vörösmarty által is feldolgozott epikus témával, amelyet Vörösmarty Toldy Ferentől, Kollár Imrich Lauček-től ismert meg. A harminc évig Pest-Budán lelkész Kollárnak, aki a gyermek Petőfit hittanra tanította, akár akarta, akár nem, tudomást kellett vennie a magyar irodalomról, s így ebből a nézőpontból is be lehet őt mutatni.

A Monarchia-szöveg fontos városáról, „A Dél Danzigja”. A csodálatos szép, de neurotikus Triesztről (69–85), amely Európa volt kicsiben, ad képet a következő fejezet. A huszadik század elejének trieszti kultúrája valójában az osztrák–olasz–zsidó–szláv összeszövődöttségéből állott, a jelenben lévő fölértékelődése a Béccsel, Csernovicccal, Prágával vagy Budapesttel kapcsolatba hozható „triesztiség” a régiók Európájának részeként észlelhető.

Neubauer Pál irodalmak/kultúrák között (86–102) való léte is esettanulmány a Monarchia-koinét összeszövő irodalmiságra. Neubauer prágai magyar és német nyelvű (valamint berlini) lapok munkatársa, a szlovákiai magyar és a német nyelvű irodalmak kritikus, aki – mint Fried megállapítja – „tapintatos írásaiban sem rejtette el, hogy az európai irodalmi mozgásokat tartja szem előtt” (100). A német irodalom és a magyar századforduló körüli modernség egymáshoz közelítőjének, a regényíró és műfordító Neubauernek, aki képzett zenész is volt, nem kedvezett a korszak, 1938 után különösen nem, mégis tevékenysége mintegy előlegezi a multikulturalitás irodalmi Közép-Európáját.

Richard Pražáknak a cseh történet- és irodalomtörténetírás hagyományainak örökösének és a cseh–magyar kapcsolatok kutatójának tanulmányairól ad képet a kötetben

A *cseh–magyar kapcsolatok tudósa* című rész (103–12). A cseh hungarológus nemcsak tanulmányaival, hanem fordításaival, a brünni magyar oktatás megszervezésével, évekig budapesti nagyköveti tevékenységével segítette elő a kelet-közép-európai térség kulturális összeszövöttségét. Pražák munkásságában Fried azt tartja a legfontosabbnak, hogy a cseh–magyar közös vonatkozások „egymásra vetítve igazabb és pontosabb önmagarázathoz vezethessenek” (112).

A *kelet-közép-európai lét- és tudatformák* (113–34) meghatározója a tudós szerző szerint az irodalmi léthelyzetben az „emigráció, valamint az a fölismerés, hogy a világ labirintus” (123). Jan Amos Komenský barokk regénye (*Labyrint světa a Ráj sredce* = A világ labirintusa és a szív Paradicsoma) rögzíti először a közép-európai térség három központi (?) országában is tevékenykedő filozófus, teológus, pedagógus író átélte emigráns léthelyzet állapotát, amely rávezette a világ útvesztő voltának meglátására. Fried István ugyanennek a világlátásnak a pontos leírását látja a posztmodern irodalom(elmélet)ben is. A Franz Kafka-i kastély megközelíthetlensége, az útról való letérés, a körben járás folytán a világkép és vágykép illuzórikussá válik, „a jelentésadás, a megnevezés elhalasztódik”; s ugyancsak a Komenskýra valló labirintus- és emigránsállapot mutatkozik meg szerzőnk szerint Bruno Schulznál, Márai Sándornál. A középpont nélküli labirintusban bolyongó személyisége(ek) fölismeréseiből adódik össze és alakul ki a Közép-Európa-diskurzus. Ebben a kulturális közösség, a közös szövegtényezők összjátékából alakul, amely egyszerre „emigráns és XX. századi (ám a barokktól és a manierizmustól örökölt)” (131).

Fried István tanulmánykötetét *Karl-Markus Gauss könyvének margójára* című írása zárja (135–60). A könyv – *A haldokló európaiak*, 2001 – útikönyv, beszámoló áttelepített, megsemmisítésre ítélt, munkatáborokba hurcolt, letagadott, beolvasztott (vagy beolvasztani szándékozott, semmibe vett népekről szól, „amelyeknek Európa kultúrája sokféleségét köszönheti” (Fried idézi Gausztól, 141). Fried a maga által szomorkásan ironikusnak tartott kommentárjait fűzi az aromunok (rég magyar nevükön: cincárok, akik valaha az egész Balkánt benépesítették, ma is nagyobb számban élnek Görögországban, Macedóniában, Albániában, Romániában és mindenfelé a kontinensen) népének sorsáról írtakhoz (áttelepítések, bebörtönzések, deportálások é. i. t.): az erdélyi szászok és örmények, a hajdani Szepes megyei cipszerek, az utóbbi időkben rohamosan fogyatkozó finnugor és más népek és népcsoportok létéről, illetőleg a nemlét közelébe érésükről mindig sajnálva a nyelvi-nemzeti (és vallási) kisebbség műveltségének, kultúrájának be nem épülését vagy felszámolódását az „európaiság”-ba.

Európa szövevényes nemzeti, nemzetiségi, nyelvi, kulturális viszonyaiban történt, ami történt a XX. században, s az Európai Unió fokozatos kiteljesedése sem jelenti a nemzeti és nemzetiségi problémák megszűnését, tisztességes megoldását. Az európai közgondolkodás – sajnálatos módon – nem azonos Karl-Markus Gausséval, s nem Fried Istvánéval sem, akinek e könyve remélhetőleg hat annyira, amennyire az illetén írások egyáltalán képesek (a kelet-közép-európai térségben), viszont ez ügyben is cinkos, aki néma.

Büky László